

Atsiliepinimas apie L. Jašinausko tyrimą “Kultūrinio gyvenimo žlugdymas ir turto konfiskavimas”

Pateiktas recenzuoti L. Jašinausko tyrimas parengtas aktualia, moksliniu požiūriu dar toli gražu neištirta tema. Nacių Vokietijos okupacinė politika kultūros srityje ir jos pasekmės iki šiol tarsi lieka žymiai daugiau tyrinėtų Holokausto, politinių (rezistencinių), socialinių ir kt. istorinių procesų ir jų tyrimų šešėlyje. Be abejonės, tyrimo problematika svarbi bei reikšminga ir Komisijos vykdomų tyrimų problematikai.

Tyrimo pavadinimas, jo objektas, tikslai galėtų būti suformuluoti tiksliau ir aiškiau. Galima diskutuoti dėl pavadinime suformuluotų problemų, autoriaus sudėtų akcentų. Ar nereikėtų problemą “kultūrinio gyvenimo žlugdymas” formuluoti subtiliau, problemiščiau, atsargiau? Ar okupantai vokiečiai sąmoningai siekė ir žlugdė Lietuvos kultūrinį gyvenimą, visų pirma, žinoma, kalbant apie krašto gyventojų daugumą – lietuvius. Neaiški ir pavadinimo frazė “turto konfiskavimas”. Iš tyrimo turinio matyti, kad turimas galvoje “kultūrinis turtas”, tiksliau sakant, “kultūrinės vertybės”. Taigi pavadinimas tikslintinas.

L. Jašinausko tyrimą sudaro įvadas, poskyriai “Švietimo ir mokslo įstaigų žlugdymas ir pajungimas karo tikslams” (l. 4-18); “Spaudos, knygų leidybos ir radijo kontrolė” (l. 18-22); “Kultūrinio gyvenimo varžymas” (l. 22-25); “Kultūros įstaigų apiplėšimas ir naikinimas” (l. 25-30); išvados (l. 30-32), priedai.

Tyrėjas palyginus plačiai aptaria istoriografiją, remiasi kitų autorių darbais, panaudoja naujus archyvinių šaltinių duomenis. Pagirtina ir tai, kad autorius neišsiplečia, stengiasi nušviesti reiškinius ir procesus koncentruotai, apibendrintai.

Viena vertus, galima teigti, kad darbe nušviečiama svarbi problematika, kita vertus, jau paminėtos (ir kitos) tyrimo svarbiausios formuluotės, pati tyrimo struktūra rodo, kad autorius nuėjo tradiciniais, kitų, daugiausia sovietinių autorių pramintais keliais. Atrodytų, kad tyrimas parengtas pernelyg didelėje sovietinės istoriografijos įtakoje.

Pristatydamas istoriografiją, tyrėjas daugiausia apsiriboja tik “bibliografinių” duomenų pateikimu, - kokie autoriai ir apie ką rašė. Galima pasigesti istoriografijos vertinimo aspektų, jos pasiekimų, trūkumų, svarbiausių tendencijų analizės. Visų pirma, sovietinės, taip pat ir Išeivijos, Nepriklausomos Lietuvos istoriografijos, atskirų autorių įnašo įvertinimo ir kt.

Matyt, reikėjo pasigilinti į sovietinės istoriografijos problemas ir iš jų kylančius sunkumus. Juk jai būdingi ne moksliniai, objektyvūs, o propagandiniai, ideologiniai vertinimai, šampai, kriterijai, mitai.

Tyrimo galima pasigesti nacių Vokietijos kultūros politikos, jos tikslų ir siekių apibūdinimo okupuotuose Rytų Europos kraštuose ir Lietuvoje konkrečiai: a) karo metais, b) ilgesnėje istorinėje perspektyvoje. Taip pat reikėjo pateikti glaustą tarpukario Nepriklausomos Lietuvos kultūrinio gyvenimo istorinės raidos ir rezultatų apžvalgą, tokią pat glaustą 1940-1941m. laikotarpio kultūros gyvenimo sovietizacijos procesų, nutraukusių Lietuvos kultūros saviraidą, analizę.

Tokie dalykai nebūtų formalūs, jie būtų buvę svarbūs metodologiniu požiūriu, kaip išėties ar atspirties taškai nustatyti ir įvertinti vokiečių okupacijos padarinius kultūros srityje, geriau suvokti jos reiškinius. Metodologiniu atžvilgiu tai būtų padėję išskirti okupantų vokiečių kultūros politikos: a) (tikrąsias) pasekmes Lietuvos kultūrai, b) iki karo vykdytiems sovietizacijos procesams. Sovietinėje

istoriografijoje šie skirtingi dalykai buvo suplakami į vieną krūvą ir buvo gaunamas iškreiptas, sutirštintas, politizuotas kultūrinių netekčių vaizdas.

Ar labai jau pragaištingi Lietuvos kultūrai buvo sovietinių propagandinių knygų ir vadovėlių naikinimas, Lietuvos sovietizacijos tikslams įvykdytų pertvarkymų kultūros srityje likvidavimas ir kt. panašūs dalykai?

Autorius esmingiau neaptaria okupantų vokiečių nešto į Lietuvą kultūros politikos modelio. Sovietai, kaip žinia, vadovavosi “klasių kovos” teorija, jų primestos kultūros modelis iš esmės buvo kosmopolitinis. Tuo tarpu, Vokietijos naciai vadovavosi rasistine teorija (ji buvo jų valstybinės politikos dalis), jie tautas skirstė ir savo politiką jų atžvilgiu vykdė rasiniu pagrindu. Ši politika lietuvių, lenkų, rusų, žydų ir kt. atžvilgiu buvo toli gražu nevienoda. Šios Lietuvoje gyvenusios tautos turėjo toli gražu nevienodas sąlygas išsaugoti savo kultūrą, švietimą, tautinę tapatybę ir kt.

Lietuviai po vokiečių buvo tauta, kuri turėjo geriausias sąlygas savo etninei kultūrai ginti ir puoselėti, kultūriniu atžvilgiu buvo proteguojami, turėjo privilegijų.

Matyt, tam tikrais aspektais lietuvių kultūra nacių Vokietijos okupacijos metais netgi sustiprėjo, suklestėjo (deja, kartais kitų tautų sąskaita). Per visą vokiečių okupacijos laikotarpį didėjo lietuviškų pradinių mokyklų ir jose besimokiusių vaikų skaičius (duomenų apie tai autorius pateikia). Galima pridurti, kad 1944m. pradžioje Lietuvoje veikė 2890 pradžios mokyklų, jas lankė apie 300 tūkst. vaikų (Tėviškė, 1944 04 04).

Pozityviems lietuvių kultūros gyvenimo reiškiniams galima priskirti ne tik mokyklas bet ir teatrų, operos, operetės, poezijos ir kt. meno šakų suklestėjimą. Tai buvo priversta pripažinti net ir sovietinė istoriografija (žr.: Lietuvos TSR istorija, t. IV, Vilnius, 1975, p. 106-108). Taip pat žr. M. Treinys, Gyvenimas – meteoro skrydis: žurnalisto ir rezistento Antano Valiukėno, jo kartos ir idėjų likimo apybraiža, Kaunas, 2003, p. 368-370 ir kt.

Nekalbant apie žydus, kultūriniu požiūriu labiausiai diskriminuoti lenkai, tik po jų ėjo baltarusiai, rusai ir kiti. Intensyviai, netgi grubiais metodais lituanizuotas Vilniaus kraštas, visos lenkų mokyklos čia uždarytos, vaikai buvo mokomi lietuvių kalba, buvo represuojami lenkai inteligentai ir kt.

Taigi kalbant apie lietuvių kultūros procesus vokiečių okupacijos metais reiktų matyti ne tik žlugdymą, naikinimą, grobimą, reiktų matyti procesų sudėtingumą ir prieštaringumą. Diferencijuota nacių politika įvairių tautų atžvilgiu lėmė nevienodas kultūrines ir kt. netektis, kėlė nemažą tautinę trintį ir ir konfliktus. Antai viename lenkų komunistiniame šaltinyje 1944m. vasarą dėl jau minėtų priežasčių buvo konstatuojama: Vilniuje “nacionaliniai santykiai baisūs, “laukinė” neapykanta lietuvių atžvilgiu” (LYA, f. 1771, ap.7, b. 79, l. 42-43).

Kaip jau minėta, autoriui derėjo subtiliau, atidžiau pažvelgti į kai kuriuos kitus nušviečiamus klausimus ir problemas. Lyg ir per kategoriškai skambėtų teiginiai apie nemažą skaičių įkalintų ir ten (kalinimo vietose) mirusių kultūros veikėjų (turint galvoje lietuvius), kultūros įstaigų apiplėšimą, naikinimą ir kt.

Matyt, sovietinės istoriografijos pernelyg dideliu poveikiu galima aiškinti autoriaus iš esmės negatyvų požiūrį į kai kuriuos vokiečių okupacijos kultūrinio gyvenimo reiškinis. Ar sustiprintas vokiečių kalbos mokymas buvo jau tokia didelė blogybė ir germanizavimo požymis? Ar blogybė drausmingumo, pareigingumo, mokinių elgesio ir išvaizdos reglamentavimo mokyklose ir įvairūs kiti kultūrinio gyvenimo pertvarkymai? Ar grynai kultūrinėje plotmėje vien tik žlugdymą ir blogį lėmė vokiečių (ir italų), iš esmės Vakarų kultūra, nors ir atnešta ant vokiečių kareivių durtuvų?

Kalbant apibendrintai, L. Jašinausko atliktas tyrimas palieka šiek tiek prieštarinę išpūdį. Norėtuši gilesnio, problematiškesnio, labiau apibendrinto ir apmastyto požiūrio į sudėtingus ir prieštarigus kultūros istorijos reiškinius, platesnis galėtų būti ir tyrimo tematinis laukas. Tačiau tyrimą vertinant, negalima nematyti autoriaus įdėtų kūrybinių pastangų, atlikto nemažo tiriamojo darbo ir pasiektų rezultatų, negalima neatsižvelgti ir į nepalankią istoriografijos padėtį ir jos įdirbį. Autoriaus pateiktos išvados lyginant su visu darbu palieka neblogą išpūdį, be abejo, jas reikia tikslinti, tobulinti, redaguoti. Manychiau, kad tyrimą šiek tiek patobulinus ir papildžius, jį galima būtų pateikti svarstyti Komisijai.

2004-11-24

Dr. Rimantas Zizas
Lietuvos istorijos institutas